

закріплені в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» є «віддзеркаленням» принципів, що закріплені в Конституції України. Це ще раз підкреслює їхню важливість, так як вищезазначені принципи являють собою суттєві гарантії правосуддя та сприяють ефективному забезпеченню прав і свобод людини та громадянина під час здійснення правосуддя в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Крижановський В.Я. Судовий захист прав і свобод людини і громадянина в системі юридичних засобів захисту прав людини в Україні // Митна справа. – 2011. - №5. – с.497-500.
2. Електронна система розподілу судових справ не враховує стаж і досвід суддів // Тиждень від 10.09.2011 р. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/30521>
3. Чернишова Н.В. Судова влада в Україні. Навч. посіб. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 104 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) Справа № 1 - 23/2009. - Від 30 вересня 2009 року. - № 23-рп/2009 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
5. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух: монографія. - Х.: Право, 2010. - 352 с.

УДК 347.135.224(477)

М.С.Долинська
Кандидат юридичних наук

ДЕЯКІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИДАЧІ НОТАРІУСАМИ СВІДОЦТВА ПРО ПРАВО НА СПАДЩИНУ НА ОБОВ'ЯЗКОВУ ЧАСТКУ В СПАДЩИНІ.

У статті йде мова про спадкування за законом та за заповітом, коло спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, розмір обов'язкової частки в спадщині, порядок здійснення нотаріусом перевірки неприцездатності обов'язкового спадкоємця.

Ключові слова: *спадщина, заповіт, обов'язкова частка, нотаріус, малолітні та неповнолітні діти, неприцездатні особи.*

В статье идет речь о наследовании по закону и по завещанию, круг наследников, имеющих право на обязательную долю в наследстве, размер обязательной доли в наследстве, порядок совершения нотариусом проверки нетрудоспособности обязательного наследника.

Ключевые слова: *наследство, завещание, обязательная доля, нотариус, малолетние и несовершеннолетние дети, нетрудоспособные лица.*

The article deals with the inheritance by law and by will, heirs having the right to a natural portion, the rate of the natural portion, the order of incapacity test of a forced heir by a notary.

Key words: *inheritance, will, natural portion, notary, juvenile and underage children, disabled persons.*

Постановка проблеми. Із набранням чинності 1 січня 2004 року Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV, розмір обов'язкової частки, яка належить обов'язковим спадкоємцям, відповідно до статті 1241 законодавчого акту, істотно зменшився. Також відбулися зміни в колі спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку та обсягу спадщини, з якого вираховується розмір частки.

Метою дослідження є: визначити коло спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в спадщині та розмір належної їм частки в спадщині.

Стан дослідження. Правильність визначення кола спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку в спадщині та розмір належної їм частки в спадщині ніколи не залишалася поза увагою науковців. Зокрема, слід відзначити роботи: Ю.О. Заїки, Є.О. Рябоконя, Є.О. Харитонова, С. Я. Фурси та Є.І. Фурси,

Л.К. Буркацького, З.В. Ромовської, І.В. Жилінкової, С.Г. Благівісного, О.А. Зайцева, О.С. Кухарева, В.В. Комарова та В.В. Баранкової а також інших науковців.

Виклад основних положень

Відповідно до статті 1218 Цивільного кодексу України спадкування в Україні здійснюється за законом і за заповітом. У першому випадку це відбувається незалежно від волі спадкодавця і можливе тоді коли спадкодавець не склав заповіт або коли його заповіт є юридично не дійсним. Пріоритетне право на спадкування мають особи, визначені в заповіті, тобто особи, призначені відповідно до волі заповідача - спадкодавця. Тільки у разі відсутності заповіту, визнання його недійсним або відмови від спадщини спадкоємця за заповітом право на спадкування одержують спадкоємці за законом.

Право на заповіт здійснюється особисто фізичною особою з повною цивільною дієздатністю. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин.

Також заповідач може позбавити права на спадкування будь-кого із спадкоємців без зазначення на це причин. Проте, він не має права позбавити прав на спадкування тих своїх спадкоємців, які згідно із законодавством мають право на обов'язкову частку у спадщині. Такі особи, думку Ю.А. Заїки слід називати обов'язковими спадкоємцями [1, с.136].

Право на обов'язкову частку в спадщині існувало ще в римському праві... Обов'язкова частка визначалася четвертиною законної частки, тобто, тієї частки, яку спадкоємець одержав би у разі спадкування за законом. У праві Юстиніана розмір обов'язкової частки визначався більш гнучко. Якщо до спадкування за законом закликалися чотири і більше спадкоємців, обов'язкова частка складала половину законної, якщо менше – її третину[2, с. 384].

На думку С.І. Фурси, право на обов'язкову частку – це є перерозподіл спадщини державою з урахуванням інтересів найбільш незахищених верств громадян в разі не зазначення їх в заповіті або порушення їхніх прав за змістом заповіту. Це положення зрозуміле, і таке право держави не викликає сумнівів сьогодні, оскільки деякі верстви населення потребують додаткового захисту їх інтересів. Також вказаний автор сподівається, що в майбутньому наша держава буде надавати таким особам допомогу за власний рахунок[3, с.75].

Заслуговує на увагу визначення поняття права на обов'язкову частку в спадщині, надане І.В. Жилінковою - як право визначеної в законі особи (обов'язкового або необхідного спадкоємця) спадкувати майно незалежно від змісту заповіту за правилами, встановленими в законі [4, с.11-12].

У випадку, коли спадщина після смерті спадкодавця відкрилася до 1 січня 2004 року і до цієї дати була прийнята хоча б одним спадкоємцем, то коло спадкоємців та розмір обов'язкової частки визначається за правилами статті 535 Цивільного кодексу УРСР 1963 року.

Ми підтримуємо думку Ю.О. Заїки та Є.О. Рябокони, в тому, що порівняльний аналіз норм статті 1241 Цивільного кодексу України (2003) та статті 535 Цивільного кодексу Української РСР (1963), свідчить про істотне коригування інституту обов'язкової частки [5, с. 104-105].

По-перше, за новим законодавством, звужується коло обов'язкових спадкоємців, а саме: до їх числа не включаються утриманці спадкодавця.

По-друге, зменшується розмір обов'язкової частки. Зокрема, по Цивільному Кодексу УРСР (1963) розмір частки становив – дві третини від законної частки обов'язкового спадкоємця, а по Цивільному кодексу України (2003) становить лише половину від такої частки.

По-третє, у частині 1 статті 1241 Цивільного кодексу України (2003) законодавцем встановлено, що розмір обов'язкової частки в спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. В сучасній юридичній літературі припускається, що підставами зменшення розміру обов'язкової частки можуть бути: не підтримання спадкоємцем зв'язків із спадкодавцем, незважаючи на існуючу потребу в цьому, погане поведження зі спадкодавцем, тощо [6, с.382].

По-четверте, відповідно до вимог статті 1224 Цивільного кодексу України (2003), обов'язковий спадкоємець може бути усунений від права спадкування взагалі, в тому числі, якщо за рішенням суду буде встановлено, що спадкоємець ухилився від надання допомоги спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

По-п'яте, відповідно до частини третьої статті 1241 Цивільного кодексу України (2003), будь - які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку в спадщині, дійсні лише до тієї частини, яка перевищує його обов'язкову частку. Тобто, обов'язкових спадкоємців не можна обтяжувати виконанням заповідального відказу та ставити таких осіб у більш привілейоване становище, ніж інших спадкоємців.

По-шосте, законодавець у частині другій статті 1241 Цивільного кодексу України (2003) встановив склад майна, з якого вираховується розмір обов'язкової частки в спадщині. До обов'язкової частки у спадщині зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї, як до спадкоємця. Безперечно, ця норма унеможливить подальші спори з цього приводу, зокрема суперечки про те, чи слід враховувати вартість предметів домашньої обстановки при обрахуванні обов'язкової частки. [7, с.621-622].

При вирахуванні розміру обов'язкової частки спадщини по Цивільному кодексу УРСР(1963) слід мати на увазі, що відповідно до статті 564 зазначеного нормативного акту, правило про обов'язкову частку на грошові вклади не розповсюджується.

Право на обов'язкову частку в спадщині мають лише особи, визначені в частині першій статті 1241 Цивільного кодексу України (2003). До таких осіб належать:

- 1) малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (в тому числі усиновлені),
- 2) непрацездатні вдова (вдівець),

3) непрацездатні батьки, які успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала би кожному з них у разі спадкування за законом.

Зауважимо, що цей перелік є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Ми погоджуємося з думкою І.В. Жилінкової про те, що право на обов'язкову частку мають не лише діти, які вже народилися на день відкриття спадщини, а й ті, які були зачаті за життя спадкодавця, а народилися після його смерті (ст. 1261 Цивільного кодексу України) [4, с.11-12].

Якщо неповнолітня особа набуває повної цивільної дієздатності (у разі реєстрації шлюбу особи, яка не досягла повноліття, або у випадку, якщо особа, яка досягла шістнадцяти років, працює за трудовим договором, а також якщо неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини) вона також зберігає за собою право на обов'язкову частку.

Непрацездатними вважаються жінки та чоловіки, що досягли пенсійного віку; так само й інваліди 1, 2 та 3 груп, незалежно від того, чи призначена їм пенсія.

Відповідно до абзацу другої частини другої статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», непрацездатними вважаються чоловік (дружина, батько, мати, якщо вони є інвалідами або досягли пенсійного віку, передбаченого статтею 26 вказаного Закону. У разі, якщо особа досягла пенсійного віку, але продовжує трудову діяльність, вона не позбавляється права на обов'язкову частку у спадщині. Однак, особи, які не досягли встановленого чинним законодавством пенсійного віку, але які мають право на отримання пенсії на пільгових підставах, право на обов'язкову частку у спадщині не виникає.

Відповідно до частини першої статті 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», в редакції Закону України № 3668-VI від 08 липня 2011 року «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», особи мають право на призначення пенсії за віком після досягнення віку 60 років та наявності страхового стажу не менше 15 років.

Однак, відповідно до частини другої названої статті, до досягнення віку, встановленого абзацом першим цієї статті, право на пенсію за віком мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку:

- 55 років - які народилися до 30 вересня 1956 року включно;
- 55 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року;
- 56 років - які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року;
- 56 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року;
- 57 років - які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року;
- 57 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року;
- 58 років - які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року;
- 58 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року;
- 59 років - які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року;
- 59 років 6 місяців - які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року;
- 60 років - які народилися з 1 квітня 1961 року по 31 грудня 1961 року.

Законодавцем, статтею 29 вищевказаного Закону, надано жінкам право працювати і одержувати пенсію з більш пізнього віку у підвищеному розмірі пенсії, обчисленого відповідно до статті 27 Закону, у разі відстрочення виходу на пенсію на строк понад 60 місяців.

Відповідно до пункту 7-2 розділ XV "Прикінцеві положення" Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», до 1 січня 2015 року право дострокового виходу на пенсію за віком мають жінки, яким виповнилося 55 років, за наявності страхового стажу не менше 30 років та за умови звільнення з роботи. У цьому випадку розмір їх пенсії, обчислений відповідно до статті 27 та з урахуванням статті 28 Закону, зменшується на 0,5 відсотка за кожний повний чи неповний місяць дострокового виходу на пенсію та застосовується протягом усього періоду отримання пенсії незалежно від її виду. Тобто, законодавець не заборонив виходити на пенсію жінкам, які досягли 55 річного віку.

Обов'язкова частка особам, які мають на неї право, видається лише у таких випадках, коли:

- вказаний спадкоємець взагалі не зазначений у заповіті,
- спадкоємцю заповідано частку, яка є меншою від обов'язкової частки.

При визначенні розміру обов'язкової частки в спадщині враховуються всі спадкоємці за законом, які б спадкували, якби такий порядок не був змінений заповітом.

Однак, при спадкуванні за заповітом, спадкоємці інших черг навіть за відсутності спадкоємців першої черги, а також внуки та правнуки спадкодавця, в тому числі малолітні та неповнолітні особи, (також у випадку смерті їх батьків до відкриття спадщини) право на обов'язкову частку не мають.

Право на обов'язкову частку в спадщині відповідно до статті 535 Цивільного кодексу УРСР (1963) мали: неповнолітні або непрацездатні діти спадкодавця (у тому числі усиновлені), непрацездатні дружина, батьки (усиновителі) і утриманці померлого. Вказаним особам належало право на обов'язкову частку в розмірі не менше двох третіх частки, яка належала б кожному з них при спадкоємстві за законом. При визначенні розміру обов'язкової частки також враховувалася вартість спадкового майна, що складається з предметів звичайної домашньої обстановки та вжитку. У вартість спадкового майна включалися також і вклади в державних ощадних касах та Державному банку СРСР, за виключенням тих вкладів, по відношенню до яких були спеціальні вказівки вкладника. Останні не входять в склад спадщини, і вкладник не зобов'язаний ніякими обмеженнями, які існують в спадковому праві[8, с.75].

Якщо спадщина відкрилася після 1 січня 2004 року, то нотаріус застосовує вимоги статті 1241 Цивільного кодексу України (2003). При вирахуванні часток спадкоємців по заповіту необхідно наголосити на тому, що частки спадкоємців за заповітом зменшуються на ту частку, на яку буде видано свідоцтво про право на спадщину за законом на обов'язкову частку. Спадкоємцю, який має право на обов'язкову частку у спадщині, нотаріус роз'яснює його право на одержання свідоцтва про право на спадщину за законом на обов'язкову частку, а такий спадкоємець може подати заяву про те, що вимоги статті 1241 Цивільного кодексу йому роз'яснено і на одержання такого свідоцтва він не претендує, так як його частка у спадщині забезпечена за рахунок іншого спадкового майна. У такому випадку спадкоємець має право одержати свідоцтво про право на спадщину за законом або за заповітом на заповідане йому майно і не одержувати свідоцтво про право на спадщину на обов'язкову частку.

До обов'язкової частки у спадщині зараховується вартість речей звичайної домашньої обстановки та вжитку, вартість заповідального відказу, встановленого на користь особи, яка має право на обов'язкову частку, а також вартість інших речей та майнових прав, які перейшли до неї як до спадкоємця, в тому числі право на вклад у банку (фінансовій установі) незалежно від способу розпорядження ним. Таким чином, незалежно від того, зроблено розпорядження щодо права на вклад у заповіті чи безпосередньо у банку (фінансовій установі), таке право входить до складу спадщини і на нього поширюються загальні правила спадкування. А це означає, що при визначенні розміру обов'язкової частки необхідно враховувати і розмір вкладу.

Для встановлення всієї спадкової маси в повному об'ємі спадкоємець, який має право на обов'язкову частку у спадщині, повинен звернутись до нотаріуса із заявою про вжиття заходів щодо охорони спадкового майна. Однак, будь-які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині, дійсні лише щодо тієї частини спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку. Позбавлення заповідачем права спадкоємця на обов'язкову частку у спадщині законом не передбачено. Якщо нотаріусу стане відомо про спадкоємця, який має право на обов'язкову частку, та його місце проживання, він зобов'язаний повідомити про це такого спадкоємця (листом або телеграмою) та роз'яснити спадкоємцю його право на одержання обов'язкової частки в спадковому майні.

Обов'язкова частка у спадщині – це мінімум того, що може отримати малолітній, неповнолітній чи непрацездатний спадкоємець (за винятком зменшення її за рішенням суду), і необхідна для того, щоб матеріально забезпечити осіб, яких спадкодавець утримував чи зобов'язаний був утримувати. Тому на спадкоємця, який одержав саме цю частку, не може бути покладений заповідальний відказ, він не може бути зобов'язаний вчинити певну дію, спрямовану на досягнення суспільно корисної мети, щодо цієї частки не може бути встановлений сервітуг. При цьому, будь які обмеження та обтяження, встановлені у заповіті спадкодавцем для спадкоємця, який має право на обов'язкову частку в спадщині, то вони є дійсними лише щодо тієї частки спадщини, яка перевищує його обов'язкову частку.

Відповідно до абзацу четвертого пункту 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30 травня 2008 року за №7» той зі спадкоємців, який має право на обов'язкову частку в спадщині та проживав разом із спадкодавцем на день його смерті, вважається таким, що прийняв спадщину, якщо у визначеному законом порядку не відмовився від неї. Якщо той зі спадкоємців, хто має право та не проживав зі спадкодавцем на день його смерті, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

При видачі свідоцтва про право на спадщину нотаріус визначає коло осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині і витребує докази, які підтверджують право таких спадкоємців на одержання обов'язкової частки, в тому числі, перевіряє документи, які підтверджують факт непрацездатності спадкоємців та родинні стосунки з спадкодавцем.

Відповідно до пункту 212 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року за № 20/5, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 року за № 283/8882, непрацездатність, пов'язана за віком, перевіряється за паспортом, свідоцтвом державного органу реєстрації актів цивільного стану про народження; а непрацездатність за станом здоров'я – за пенсійною книжкою або довідкою, виданою органом медико-соціальної експертизи.

Передбачений розмір обов'язкової частку спадщини може бути зменшений лише в судовому порядку за позовом зацікавленої особи на підставі урахування відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, які існували за життя останнього, а також інших обставин, які мають істотне значення.

Право на отримання обов'язкової частки не може бути поставлене в залежність від згоди інших спадкоємців. Якщо ж інші спадкоємці заперечують проти видачі свідоцтва про право на обов'язкову частку в спадщині, то відповідно до чинного законодавства, мають право звернутися з відповідним позовом до суду.

При одержанні від суду повідомлення про надходження позовної заяви заінтересованої особи, яка оспорує право або факт, про посвідчення якого просить інша заінтересована особа, вчинення нотаріальної дії (видача свідоцтва про право на спадщину) зупиняється до вирішення справи судом.

Визначивши розмір обов'язкової частки спадкоємця, нотаріус видає йому свідоцтво про право на спадщину за законом. Отже, видаючи свідоцтво про право на спадщину на обов'язкову частку в спадщині обов'язковому спадкоємцю нотаріус виконує функцію превентивного правосуддя.

Висновки. Пропонуємо внести зміни до Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України щодо порядку перевірки нотаріусами непрацездатності обов'язкових спадкоємців віку. Зокрема, доцільно доповнити пункт 214 Інструкції, «непрацездатними визнаються особи, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».

Література:

1. Зайка Ю.О., Співак В.М. *Право власності. Спадкове право. Навчальний посібник.* - К.: Наукова думка, 2000. – 151 с.
2. Підпригора О.А. *Римське приватне право: Підручник для студентів юрид. спец. вищих навч. закладів: Вид. 3-є, перероб. та доп.* – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. – 440 с.
3. Фурса С.Я., Фурса Є.І. *Спадкове право. Теорія та практика. Навчальний посібник.* - К.: Атіка, 2002. – 496 с.
4. Жилінкова І.В. *Актуальні питання спадкового права України. Матеріали до семінару.* Ксилон, 2009.
5. Зайка Ю.О., Рябокони Є.О. *Спадкове право. Навчальний посібник К.; Юрінком Інтер.* 2009. - 351 с.
6. *Цивільне право України. Академічний курс / за заг. ред. Я. М. Шевченко.* – К.: Ін Юре, 2003. Т. 1. Загальна частина. - С. 382.
7. *Цивільне право України: підруч. / за ред.. О.В. Дзери та Н.С. Кузнєцової.* – К., 2002, -т. 2. – С. 621-622
8. Дроников В.К. *Наследственное право Украинской ССР. Издательское объединение «Вища школа», Издательство при Киевском государственном университете.* 1974. – 159 с.

УДК 342.97.348.335

Р.Я.Заяць
Начальник НДЕКЦ
ГУМВС України у Львівській області

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ОБСТАВИН, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ АДМІНІСТРАТИВНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена теоретичним питанням обставин, що виключають адміністративну відповідальність. Окрему увагу приділено ознакам, що характеризують обставини, що виключають адміністративну відповідальність. Запропоновано визначення поняття «обставини, що виключають адміністративну відповідальність».

Ключові слова: обставини, що виключають адміністративну відповідальність, квазінеправомірність, соціально-допустимість.

Статья посвящена теоретическим вопросам обстоятельств, исключающих административную ответственность. Отдельное внимание уделено признакам, которые характеризуют обстоятельства, исключающие административную ответственность. Предложено определение понятия «обстоятельства, исключающие административную ответственность».

Ключевые слова: обстоятельства, исключающие административную ответственность, квазинеправомирность, социальность-допустимость.